

УДК 343.23

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1026>*О. О. Маслова**orcid.org/0000-0002-3151-3218**кандидат юридичних наук,**асистент кафедри кримінального права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЩОДО ЗНАЧЕННЯ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Постановка проблеми. Склад кримінального правопорушення є сукупністю його обов'язкових елементів, а саме: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони. Відсутність одного з цих обов'язкових елементів виключає наявність складу кримінального правопорушення, а отже, і кримінальну відповідальність. Кожен з елементів загального складу кримінального правопорушення, характеризується своїми ознаками, які в свою чергу, поділяються на обов'язкові (основні) та факультативні (додаткові).

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення в теорії кримінального права має особливе значення, яке полягає у тому, що саме ознаки об'єктивної сторони законодавець закріплює в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються кримінально-правового значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, знайшли своє відображення у працях П. С. Берзіна, О. О. Дудорова, О. О. Кваші, М. І. Панова, Т. В. Родіонової, Н. М. Семенюка, М. В. Тельпіса, Н. М. Ярмиш та інших.

Мета статті полягає у дослідженні кримінально-правового значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Основні результати дослідження. У теорії кримінального права, до факультативних ознак об'єктивної сторони відносять: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановку, спосіб і засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення. У випадках, коли факультативні ознаки є кваліфікуючими, тобто коли в ч. 1 вони відсутні, а в ч. 2, 3 або 4 з'являються, то законодавець враховує їх властивості (позитивні чи негативні) в санкції конкретної норми Особливої частини КК України. Коли наявність факультативних ознак не є обов'язковою для встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, то вони враховуються судом при призначенні покарання в якості обста-

вини, що пом'якшує (ст. 66 КК України) або обтяжує (ст. 67 КК України) покарання.

Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за своїм характером, змістом і законодавчою регламентацією не є однорідними.

Суспільно-небезпечні наслідки – це шкода (збиток), що заподіюється кримінально-протиправним діянням (дією чи бездіяльністю) суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або реальна небезпека (загроза) заподіяння такої шкоди.

Законодавець користується різними прийомами описування кримінально-протиправних наслідків. Зазначається один (єдиний) наслідок, що має кримінально-правове значення – майнова шкода потерпілому (ст. 185 КК України) або вказуються два і більше можливих (альтернативних) наслідків, що виступають обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення (ч.1 ст. 277 КК України) [1, с. 147;149].

У кримінальному законі можна виділити два види суспільно небезпечних наслідків: створення загрози заподіяння певної шкоди (ч. 1 ст. 142, ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 240, ч. 1 ст. 241, ч.1 ст. 242, ч. 1 ст. 243 КК України) тощо) і настання реальної шкоди (ч.2 ст. 130, ч. 1 ст. 131, ч.1 ст. 133 КК України) тощо).

Р. С. Орловський вказує на те, що загроза настання суспільно небезпечних наслідків не є суб'єктивним припущенням, вона являє собою об'єктивну категорію, що виражається у створенні кримінально протиправною поведінкою особи такої ситуації, коли дія або бездіяльність закономірно може спричинити зазначені в кримінально-правовій нормі наслідки [2, с. 79]. У теорії кримінального права такі випадки отримали назву «делікти створення небезпеки». Обґрунтовуючи віднесення створення небезпеки до видів суспільно небезпечних наслідків, В. І. Борисов зазначає, що саме в цьому випадку зовнішня обстановка змінюється. З'являються реальні, конкретні умови, сили, які в подальшому їх безперешкодному прояві призведуть до прямої шкоди [3].

При з'ясуванні такої ознаки як суспільно

небезпечні наслідки необхідно враховувати, що в деяких статтях чинного КК України містяться вказівки на конкретні наслідки (ст. 115 КК України – смерть потерпілого при вбивстві), а в інших лише зазначається «істотна шкода» або «тяжкі наслідки» та ін., що відповідно вимагає застосування оціночних категорій та з'ясування їх змісту, обсягу і конкретизації за кожним окремим кримінальним правопорушенням.

Суспільно небезпечні наслідки мають важливе значення для конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. У кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом відповідні суспільно небезпечні наслідки (наслідки, що піддаються визначенню, встановленню, завдання фізичної шкоди здоров'ю людини, заподіяння смерті людині та ін.) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Разом з тим, формальний склад кримінального правопорушення не містить вказівки на будь-які суспільно небезпечні наслідки, хоча вони і можуть іноді наставати, але перебувають за межами складу кримінального правопорушення, тож встановлювати їх при кваліфікації не потрібно. Формальні склади кримінальних правопорушень, як відомо, вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння [2, с. 78].

Слід зазначити, що суспільно небезпечні наслідки, які безпосередньо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК України, або однозначно впливають з її змісту (кримінальні правопорушення з матеріальним складом), є конститутивною (обов'язковою) ознакою об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення та мають значення для кваліфікації (ст. 251 КК України), а є суспільно небезпечні наслідки за допомогою яких утворюється кваліфікований (ч.2 ст. 314 КК України) чи особливо кваліфікований (ч.3 ст. 314 КК України) склад цього ж кримінального правопорушення. У цьому випадку, вони не згадуються законодавцем в основному складі кримінального правопорушення, але з їх наявністю змінюється кваліфікація і настає посиленна відповідальність.

Також необхідно відзначити, зазначена факультативна ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, якщо не вказана законодавцем в основному складі кримінального правопорушення і не передбачена як кваліфікуюча ознака може бути обставиною, яка без зміни кримінально-правової кваліфікації обтяжує покарання, (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України) [4, с. 19].

Разом з тим, відсутність наслідків передбачених законом про кримінальну відповідальність таких, як істотна шкода або тяжкі наслідки, які закріплено обов'язковою ознакою в окремих кримінальних правопорушеннях у сфері службової

діяльності може свідчити про наявність або незакінченого кримінального правопорушення або про адміністративний чи дисциплінарний проступок (ч.1, ч.2 ст. ст. 364 та 367 КК України).

Для правильного встановлення такої ознаки як суспільно небезпечні наслідки у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом необхідно довести наявність причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком.

Кримінальне право України ґрунтується на філософському постулаті, відповідно до якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за ті негативні зміни в об'єктивному світі, що були викликані поведінкою цієї особи, тобто за наявності причинного зв'язку між вчиненим нею діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали [5, с. 242].

Причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією чи бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [1, с. 153].

Доцільно вказати, що проблема причинного зв'язку є однією зі складних у науці кримінального права. На сьогодні сформульовано декілька основних теорій причинного зв'язку, які розрізняються залежно від того, яку філософську концепцію причинності їх автори кладуть в основу своїх висновків [6, с. 349].

У науці кримінального права причинний зв'язок, переважно відносять до факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення він є визначальним для встановлення вини особи у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом, тобто з наслідками, вказаними у кримінальному законі. Н. М. Ярмиш доводить, що розглядати причинний зв'язок як самостійну ознаку об'єктивної сторони, виводити його за межі наслідку є нелогічним, оскільки заподіяну діянням шкоду не можна назвати наслідком за відсутності причинного зв'язку. Тому об'єктивна сторона кримінального правопорушення з матеріальним складом описується за допомогою двох обов'язкових ознак – діяння та наслідку. Причинний же зв'язок виступає як ознака наслідку.

Такий підхід, як зазначає Н. М. Ярмиш, радикальних змін у плані аналізу об'єктивної сторони не спричинить, оскільки встановлення причинного зв'язку одночасно означає і визнання того, що явище, яке нас цікавить, є наслідком даного діяння [7, с. 436; 438].

Слід констатувати, що причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку передбаченого диспозицією відповідної статті Особли-

вої частини КК України. Причинний зв'язок – це процес, що протікає у часі. Суспільно небезпечна поведінка особи може бути визнана причиною суспільно небезпечного наслідку лише в разі, якщо вона у часі передувала його настанню: спочатку має бути вчинене діяння, а згодом – настати наслідок [8, с. 60]. Важливо, щоб діяння закономірно породжувало наслідок, викликало реальну можливість його настання, адже зовнішня послідовність подій не завжди свідчить про наявність причинного зв'язку, коли наслідок із внутрішньою закономірністю впливає із вчиненого діяння, між ним і наслідком, що настав, існує необхідний причинний зв'язок. Необхідний причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками свідчить про наявність об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом. І тому в кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом причинний зв'язок є необхідною умовою кримінальної відповідальності суб'єкта.

Місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [1, с. 159].

Місце в характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення може виступати окремою, самостійною ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і в якості складового елемента обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними [9, с. 50].

Обґрунтовано зробила висновок Т.В. Родіонова, що місце і час вчинення кримінального правопорушення постають компонентами обстановки. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення завжди є складовою обстановки, то вказівка на останню у тексті статті Особливої частини КК України свідчитиме про наявність і певного місця вчинення кримінального правопорушення. Якщо ж законодавець передбачає у статті лише місце вчинення кримінального правопорушення, то це ще не означає автоматичної наявності обстановки як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Якщо завдяки застосуванню лінгвістичного прийому тлумачення виявляється можливість одночасної постановки до певної ознаки складу кримінального правопорушення двох питань – (де?) [місце] і (коли?) [час], то це свідчить про наявність обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки з теоретичної точки зору обстановка охоплює і місце, і час вчинення кримінального правопорушення.

Т. В. Родіоною проаналізовано низку аспектів, у яких виявляється кримінально-правове значення місця вчинення кримінального право-

порушення (кримінально-політичний – вплив особливостей місця вчинення діяння на його криміналізацію або декриміналізацію (тобто істотне підвищення чи зменшення суспільної небезпеки вчиненого залежно від певного місця, що дає підстави для визнання законодавцем відповідної поведінки кримінальним правопорушенням або правомірним вчинком); оцінка впливу особливостей місця вчинення діяння на визнання правомірного характеру поведінки особи (передусім стосується обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння); оцінка впливу особливостей місця вчинення діяння на визнання його кримінальним правопорушенням (значення особливостей місця вчинення кримінального правопорушення для його кваліфікації: місце вчинення кримінального правопорушення постає конститутивною ознакою основного складу кримінального правопорушення або ознакою кваліфікованого складу кримінального правопорушення); диференційний, або аспект впливу особливостей місця вчинення кримінального правопорушення на розподіл обсягу відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення; пенально-індивідуалізаційний, або аспект врахування особливостей місця вчинення кримінального правопорушення як чинника, що впливає на обрання заходу кримінально-правового впливу (виду та міри покарання), наприклад, певного компонента обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Отже у процесі кримінально-правової кваліфікації місце вчинення кримінального правопорушення може мати подвійне значення. По-перше, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення місце вчинення діяння відіграє роль необхідної для встановлення ознаки у процесі кримінально-правової кваліфікації. По-друге, будучи факультативною ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, місце його вчинення може надати істотну допомогу в оцінці та встановленні інших ознак складу кримінального правопорушення [10, с. 13;14; 9].

Під часом вчинення кримінального правопорушення розуміють – певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки [1, с. 159].

Значення часу вчинення кримінального правопорушення, на думку Н. М. Семенюка, визначається тим, що він формує суспільну небезпечність діяння і виступає фактором його криміналізації, підвищує або, навпаки, зменшує ступінь суспільної небезпечності діяння і слугує засобом диференціації кримінальної відповідальності або обумовлює декриміналізацію діяння.

При врахуванні в процесі індивідуалізації покарання часу кримінального правопорушення

в рамках пом'якшуючих або обтяжуючих обставин покарання необхідно виходити з того, що він може виступати в якості конструктивної ознаки складу кримінального правопорушення або не бути таким. У першому випадку, коли час вчинення кримінального правопорушення належить до числа обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, його ознаки (що підвищують або зменшують ступінь суспільної небезпеки вчиненого) вже враховані законодавцем в санкції відповідної кримінально-правової норми Особливої частини КК України. У другому випадку час вчинення кримінального правопорушення, не будучи конструктивною ознакою складу кримінального правопорушення, але на розсуд суду враховується при призначенні покарання. До числа обставин, пом'якшуючих покарання, передбачених кримінальним законом (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України), невід'ємним атрибутом яких є час кримінального правопорушення, можна віднести: вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин.

До обтяжуючих покарання обставин (ч. 1 ст. 67 КК України), одним із компонентів яких виступає час вчинення кримінального правопорушення, можна віднести: рецидив злочинів (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України); настання тяжких наслідків (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України); вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України); вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України); вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного (п. 8 ч. 1 ст. 67 КК України); вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 7 ч. 1 ст. 67 КК України).

Правильне врахування часу вчинення кримінального правопорушення дозволяє виключити змішування сукупності кримінальних правопорушень та сукупності вироків, що тягнуть за собою різні правові наслідки для засудженого, тому при розгляді такого роду кримінальних проваджень, судам необхідно ретельно дослідити, в тому числі, часові параметри вчиненого і, врахувати їх, допоможе точно встановлювати, яка кримінально-правова норма підлягає застосуванню при призначенні остаточного покарання [11, с. 91; 93].

Слід відмітити наявність обумовлюючого зв'язку між часом, як ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та інститутом давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення – це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення [1, с. 160]. Вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння характеризується певними умовами місця, часу і обстановки. Конкретна ж обстановка здатна збільшувати або зменшувати значення суспільно небезпечного діяння, небезпеку особи, значення суб'єктивної сторони.

Якщо обстановка вказана в кримінальному законі, то вона може бути виражена в узагальненій формі (без конкретизації її виду і властивостей), або в конкретизованій формі (через вказівку на її вид, або її властивість, що має кримінально-правове значення).

В Особливій частині КК України безпосередня вказівка на обстановку вчинення кримінального правопорушення, у більшості випадків, міститься в розділі «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», як обов'язкова або кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення [12, с. 8].

Кримінально-правове значення для кваліфікації того чи іншого кримінального правопорушення має така ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, яка вказана у диспозиції статті Особливої частини КК України або впливає з її змісту. Інколи обстановка вчинення кримінального правопорушення в альтернативі з іншими обставинами утворює зміст оціночної ознаки. А в певних випадках обстановка набуває кримінально-правового значення не через характеристику діяння, а через іншу ознаку складу кримінального правопорушення. При цьому робити висновок про наявність такої ознаки в кримінально-правовій нормі можна на підставі інших елементів, зокрема виходячи зі змісту об'єкта кримінального правопорушення, стану потерпілого, характеру суспільно небезпечного діяння, чи способу його вчинення, суспільно небезпечних наслідків, що настали, або стану суб'єкта кримінального правопорушення [12, с. 9].

Особливість обстановки вчинення кримінального правопорушення, полягає в тому, що діяння вчинене в умовах деяких видів обстановки здатне усунути властивий цьому діянню кримінально протиправний характер. У кримінальному законі є норма яка безпосередньо відображає дане кримінально-правове значення обстановки. Вона міститься в ст. 48 КК України, згідно з якою особою, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи

іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

На перший погляд може скластися думка, що в наведеній нормі йдеться про обстановку, яка не стосується обстановки вчинення кримінального правопорушення тому, що звільнення від відповідальності пов'язується з тією обстановкою, що виникла на час кримінального провадження, тобто з пост-кримінальною обстановкою.

Однак, це не так. У законі сказано, що діяння втрачає суспільну небезпечність внаслідок зміни обстановки. Таке законодавче положення надає підстави зробити висновок про те, що між обстановкою вчинення кримінального правопорушення і пост-кримінальною обстановкою існує взаємозв'язок – друга є зміненним видом першої. При цьому перетворення носить суттєвий характер, оскільки лише на цій підставі виникає аналогічне за ступенем зміни якості діяння – суспільно небезпечного в таке, що не є суспільно небезпечним. Інший підхід у даному випадку до суті, пост-кримінальної обстановки фактично позбавляє правозастосувача критеріїв для визначення підстав, що усувають суспільну небезпеку діяння [13, с. 128-129].

Крім того, властивості обстановки усувати кримінально протиправний характер діяння можуть проявлятися і в інших випадках. Наприклад, умисне позбавлення життя іншої особи, заподіяння різного ступеню тяжкості тілесних ушкоджень або завдання майнової шкоди, вчинені при звичайних умовах, є такими діяннями, що тягнуть кримінальну відповідальність, але, якщо ці діяння вчинені в стані необхідної оборони, крайньої необхідності або в процесі затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення без перевищення заходів, необхідних для затримання особи, вони перестають бути кримінально протиправними.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення впливає на суспільну небезпечність вчиненого діяння та особу винного, а тому повинна враховуватись судом при індивідуалізації покарання [14, с. 93]. Відповідно до п.3 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Серед обставин, передбачених КК України в якості таких, що пом'якшують (ч. 2 ст. 66 КК України) або обтяжують (ч. 3 ст. 67 КК України) покарання, значна кількість таких, які повною мірою

або частково характеризують саме обстановку вчинення кримінального правопорушення.

Враховання обстановки вчинення кримінального правопорушення повинно відбуватись при обранні конкретних видів покарання, що значною мірою може запобігти повторному вчиненню кримінального правопорушення, зокрема застосування такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення може бути обов'язковою або факультативною ознакою об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення. Крім того, обстановка може видозмінювати кваліфікацію діяння, перетворюючи його в кваліфіковане кримінальне правопорушення того ж виду або в кримінальне правопорушення з пом'якшувачими обставинами, що тягне за собою його кваліфікацію за іншою статтею або частиною статті КК України.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення являє собою сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні кримінального правопорушення [1, с. 140].

Кожне кримінальне правопорушення вчиняється особою у відповідній обстановці певним способом. Водночас законодавець не вважає за необхідне зазначати ці обставини у кожній конкретній кримінально-правовій нормі, адже недоцільно та й неможливо визначити і розтлумачити у законі всі поняття і терміни, що вживаються у правовій науці і на практиці. Це стосується і способу вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, спосіб введено до диспозиції кримінально-правових норм лише для тих випадків, коли він визначає кримінальну протиправність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності діяння [15, с. 201].

Найбільш поширеними способами вчинення кримінального правопорушення, що знаходять відображення і закріплення у нормах КК України є: фізичне насильство (нанесення ударів, побоїв, спричинення тілесних ушкоджень), психічне насильство (погроза застосування фізичного насильства, вчинення інших протиправних насильницьких дій, шантаж), обман, зловживання довірою, загальне небезпечний, жорстокий чи особливо жорстокий спосіб тощо [16, с. 907].

Якщо спосіб є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, то для кваліфікації вчиненого як замах на кримінальне правопорушення його встановлення є обов'язковим. Тобто і при вчиненні замаху на кримінальне правопорушення з формальним складом, і при вчиненні замаху на кримінальне правопорушення з матеріальним складом встановлення способу вчинення кримінального правопорушення в діянні суб'єкта є необхідним. Виключення

з цього правила є окремі види помилки суб'єкта при вчиненні кримінального правопорушення [17].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення може виступати кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознакою складу конкретного кримінального правопорушення. Приміром, застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна є кваліфікуючим способом перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ч. 2 ст. 157 «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача» КК України).

Значення способу вчинення кримінального правопорушення проявляється у призначенні покарання, відповідно до пунктів 10 та 12 ч. 1 ст. 67 (Обставини, які обтяжують покарання) КК України вчинення злочину з особливою жорстокістю та вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставинами, що обтяжують покарання, які суд зобов'язаний враховувати при призначенні покарання (ч. 2 ст. 67 КК України).

Спосіб вчинення кримінального правопорушення має важливе значення для розмежування суміжних кримінальних правопорушень та диференціації відповідальності за корисливі кримінальні правопорушення проти власності (ст.ст. 185-191 КК України).

Засоби вчинення кримінального правопорушення – це предмети матеріального світу, які застосовуються особою, яка скоїла кримінальне правопорушення, при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Знаряддя – це предмети, використовуючи які особа справляє фізичний вплив на матеріальні об'єкти [1, с. 161].

Кримінально-правове значення знаряддя та засоби, на думку М. В. Тельпіса, набувають за наявності двох умов: коли процеси чи предмети істотно впливають на характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння; коли є їх відображення в кримінальному законі у вигляді вказівки на них саме як на засоби чи знаряддя вчиненого кримінального правопорушення. У результаті проведеного аналізу кримінально-правових приписів Особливої частини КК України, М. В. Тельпіс констатує, що законодавець надає важливе значення знаряддям та засобам вчинення кримінального правопорушення. Це підтверджується тим, що знаряддя та/або засоби кримінального правопорушення можуть бути: а) обов'язковими (конститутивними) ознаками основного складу (ст. 257 КК України «Бандитизм»; ст. 258 КК України «Терористичний акт»); б) обов'язко-

вими ознаками кваліфікованого складу (особливо кваліфікованого складу) у КК України передбачено значну кількість таких складів кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»; ч. 2 ст. 163 «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер»; ч. 2 ст. 248 «Незаконне полювання»; ч. 4 ст. 296 «Хуліганство»; ч. 2 ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»; ч. 2 ст. 393 «Втеча з місць позбавлення волі або з-під варти»; ч. 2 ст. 404 «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків»; ч. 4 ст. 405 «Погроза або насильство щодо начальника»; ч. 3 ст. 406 «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості» та інші). У цих випадках вони підлягають обов'язковому з'ясуванню, оскільки впливають на кримінальну правову кваліфікацію відповідного кримінального правопорушення.

Як кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення знаряддя та засоби: а) впливають на ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) кримінального правопорушення (свідчать про суттєві зміни рівня (різке підвищення) ступеня тяжкості порівняно з ознаками основного складу кримінального правопорушення; б) впливають на кваліфікацію вчиненого особою діяння; в) підвищують відповідальність за вчинене (є засобом диференціації кримінальної відповідальності).

Водночас доцільно зазначити, що знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення не передбачені ні у приблизному переліку обставин, що пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 66 КК України), ні у вичерпному переліку обставин, що обтяжують покарання (ч. 1 ст. 67 КК України), тобто у законодавстві відсутня безпосередня вказівка на врахування знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення при призначенні покарання [18, с. 27; 136; 150; 96].

Значення знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення в процесі призначення покарання зводиться до такого: а) якщо вони є конститутивною ознакою – це враховано в санкції; б) якщо за факт використання певного знаряддя передбачена окрема відповідальність – є сукупність кримінальних правопорушень; в) у інших випадках – на призначення покарання фактично не впливають (формально можуть враховуватися при визначенні «ступеня тяжкості кримінального правопорушення», в поодиноких випадках враховуються як обставина, що пом'якшує покарання [19, с. 13].

Висновки. Підводячи підсумок, слід зазначити, що кожна з розглянутих факультатив-

них ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за своїм характером, змістом і законодавчою регламентацією не є однорідними поняттями. Однак, є ряд особливостей характерних для кожної з факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення:

– якщо факультативні ознаки об'єктивної сторони безпосередньо зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК України, то вони формують суспільну небезпечність діяння і виступають фактором його криміналізації;

– якщо факультативні ознаки є кваліфікуючими, то законодавець враховує їх властивості (позитивні чи негативні) в санкції конкретної норми Особливої частини КК України;

– якщо факультативні ознаки кримінального правопорушення не є ознаками об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення, то вони враховуються судом при призначенні покарання в якості обставин, що пом'якшують (ст. 66 КК України) або обтяжують (ст. 67 КК України) його.

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов. 6-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.
2. Орловський Р. С., Валовина М. А. Суспільно небезпечні наслідки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2017. Вип. 6, т. 3. С. 76–80.
3. Борисов В. І. Вибрані твори. Харків : Право, 2018. 784 с.
4. Берзін П. С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання. автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. К., 2010. 35 с.
5. Кваша О. О. Філософська категорія причинності у визначенні підстав кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 3. С. 240 – 243.
6. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України : монографія. Х.: Право, 2020. 704 с.
7. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Х.: Право, 2003. 512 с.
8. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). – К.: Ваіте, 2017. 872 с.
9. Маслова О. О. Взаємозв'язок та відмінності факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2021. № 2 (36). С. 45 – 54.
10. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України. автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2018. 20 с.
11. Семенюк Н. М. Час вчинення злочину як фактор реалізації заходів кримінально-правового впливу. *Юридична наука.* 2018. № 7 (85). С. 89 – 102.
12. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину. автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 20 с.

13. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 172.

14. Маслова О. О. Вплив обстановки вчинення злочину на призначення покарання. *Visegrad journal on human rights.* 2016. № 6/2. С. 93 – 97.

15. Рожик Є. М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство.* 2020. № 6-2 частина 2. С. 200 – 207.

16. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право. 2016. Т. 17: Кримінальне право / ред. кол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т України ім. Я. Мудрого. 2017. 1064 с.

17. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Х., 1984. 111 с.

18. Тельпіс М. В. Кримінально-правова характеристика знарядь та засобів вчинення злочину: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 173 с.

19. Романівка З. Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України. автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2020. 20 с.

Анотація

Маслова О. О. Щодо значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. – Стаття.

У статті досліджено кримінально-правове значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Акцентується увага на факультативних ознаках, які є обов'язковими для встановлення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та відповідно врахуванні їх властивостей (позитивних чи негативних) в санкції конкретної норми Особливої частини Кримінального кодексу України. Звернуто увагу, коли наявність факультативних ознак не є обов'язковою для встановлення складу кримінального правопорушення, вони враховуються судом при призначенні покарання. Відзначено, що суспільно небезпечні наслідки, як факультативна ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, якщо вони не вказані законодавцем у основному складі кримінального правопорушення і не передбачені як кваліфікуюча ознака, можуть бути обставиною, яка без зміни кримінально-правової кваліфікації обтяжує покарання. З'ясовано, встановлення причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками є обов'язковою передумовою вирішення питання про наявність складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності. Доведено, що місце і час вчинення кримінального правопорушення постають компонентами обстановки. Зазначено, що правильне врахування часу вчинення кримінального правопорушення дозволяє виключити змішування сукупності кримінальних правопорушень та сукупності вироків, що тягнуть за собою різні правові наслідки для засудженого. Обґрунтовано, що діяння вчинене в умовах певних видів обстановки здатне усунути властивий цьому діянню кримінально протиправний характер. Визначено, що спосіб вчинення кримінального правопорушення уведено до диспозиції кримінально-правових норм лише у випадках, коли він визначає кримінальну протиправність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності діяння. Встановлено, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення на призначення покарання фактично не впливають (формально можуть враховуватися при визначенні

ступеня тяжкості кримінального правопорушення), в поодиноких випадках враховуються як обставина, що пом'якшує покарання.

Ключові слова: факультативні ознаки, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, обстановка, спосіб, місце, час, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення.

Summary

Maslova O. O. On the importance of optional features of the objective side of the composition of a criminal offense. – Article.

The article explores the criminal-legal significance of optional signs of the objective side of the composition of a criminal offense. Attention is focused on the optional features that are mandatory for establishing the objective side of the composition of the criminal offense and, accordingly, considering their properties (positive or negative) in the sanction of a specific norm of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that when the presence of optional features is not mandatory for establishing the composition of a criminal offense, they are considered by the court when imposing a punishment. It was noted that socially dangerous consequences, as an optional feature of the objective side of the composition of the criminal offense, if they are not specified by the legislator in the main composition of the criminal offense and are not provided as a qualifying feature, can be a

circumstance that, without changing the criminal-legal qualification, aggravates the punishment. It has been clarified that the establishment of a causal connection between an act and socially dangerous consequences is a mandatory prerequisite for solving the question of the existence of a criminal offense as a basis for criminal liability. It has been proven that the place and time of committing a criminal offense are components of the situation. It is noted that the correct calculation of the time of the commission of a criminal offense allows to exclude the mixing of the set of criminal offenses and the set of sentences, which entail different legal consequences for the convicted person. It is substantiated that an act committed under certain types of circumstances can eliminate the criminally illegal character inherent in this act. It was determined that the method of committing a criminal offense is brought to the disposal of criminal law norms only in cases where it determines the criminal illegality of the act or affects the nature of the social danger of the act. It has been established that the tools and means of committing a criminal offense do not actually affect the sentencing (formally they can be considered when determining the severity of the criminal offense), in individual cases they are considered as a mitigating circumstance.

Key words: optional features, socially dangerous consequences, causal relationship between the act and socially dangerous consequences, environment, method, place, time, tools and means of committing a criminal offense.